

Олександра САВЧЕНКО,
академік НАПН України

Закон України "Про освіту": коментар у контексті проблем реформування початкової освіти

Освіта є унікальною галуззю за масштабом і впливом на життя кожної людини і розвиток держави. Тому прийняття у вересні ц.р. нового Закону України "Про освіту" без перебільшення є знаменною подією, яка зумовлює розвиток усіх рівнів освіти на тривалу перспективу. Цей Закон регулює суспільні відносини щодо реалізації кожною людиною права на освіту, прав та обов'язків фізичних і юридичних осіб, які беруть участь в їх реалізації, а також визначає компетенції державних органів та органів місцевого самоврядування в галузі освіти.

Впровадження Закону стосовно рівнів освіти усіх напрямів її розвитку передбачає внесення змін і доповнень до низки чинних Законів України, що стосуються освіти. Більшість норм цього об'ємного документу набирають чинності з дня наступного за днем його опублікування, але частина положень будуть вводитися поступово, про що сказано у розділі XII "Прикінцеві та перехідні положення". У цьому коментарі привертаємо увагу педагогів початкової освіти до окремих положень і норм Закону, які безпосередньо пов'язані із сучасними змінами в початковій освіті.

1. Передусім звертаємо увагу на те, яким чином у Законі сформульовано **мету освіти**.

Метою освіти є:

- *всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей; формування цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей;*

- *виховання відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству;*

- *збагачення на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищення освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору. (с. 1).*

Як бачимо, в Законі **мета освіти** сформульована широко, багатоаспектно, з утвердженням пріоритету людини як особистості та найвищої цінності суспільства. Мета всебічного розвитку людини та можливі виміри її досягнення визначено через особистісні надбання, які слугують людям, суспільству, країні. Особистісне і громадянське представлене у взаємозв'язку, але з пріоритетом потреб людини. Це і є утвердженням принципу людиноцентризму

і дитиноцентризму, що має відбитися у цілях розвитку кожного рівня освіти та їх реалізації.

2. У розділі I "**Загальні положення**" звертаємо увагу на низку термінів, які зумовлені ключовим терміном **освіта**. Зокрема, це стосується учасників освітнього процесу, його засобів і результатів. У початковій освіті, як і в інших рівнях, учні та інші особи, які навчаються за будь-яким видом та формою, є вже *здобувачами освіти*. У цьому вбачаємо акцент на діяльнісну складову освіти – *учень не одержує*, а *вчитель не дає* освіти, її *учень має здобувати*. (Принадібно зауважимо, що слово *учень*, на нашу думку, універсальне, воно йде у парі із знаковим словом *учитель*; людина навчається неперервно шляхом самопізнання, самоучіння).

Освіту *учень* здобуває не в *навчальному закладі*, а в *закладі освіти*. До приведення законодавства і установчих документів закладів освіти у відповідність із цим Законом чинні терміни і нові є ідентичними.

Безумовно, термін *освіта* є більш ємним, він означає процес і результат оволодіння людиною різними сегментами культури. Освіта об'єднує навчання, виховання і розвиток. Тому можна вважати, що такі зміни наголошують на можливості цілісного впливу освіти на соціалізацію учнів.

У закладах освіти здійснюється *освітній процес* – система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на його організацію, забезпечення та реалізацію. Освітній процес є значно ширшим поняттям (ст. 1, п. 16), ніж навчально-виховний.

3. Статус початкової освіти.

У Законі є низка нових положень, які стосуються здобуття початкової освіти. За новим Законом всі заклади освіти розподіляються за рівнями відповідно до Національної рамки кваліфікацій, у якій представлено опис 11 рівнів здобуття особою освіти. *Кожен рівень Національної рамки кваліфікацій визначається певною сукупністю компетентностей особи, які є типовими для кваліфікацій відповідного рівня, що також включає готовність особи до навчання впродовж життя. Початкова освіта належить до першого рівня; він визначає здатність особи виконувати прості завдання у типових ситуаціях у чітко визначеній структурованій сфері роботи або навчання, виконувати завдання під безпосереднім керівництвом іншої особи (ст. 36, п. 3).*

В описі рівнів Національної рамки кваліфікацій, яка затверджена КМ України, є характеристика кожного

рівня і критерії класифікації. Стосовно початкової освіти принципово важливим досягненням є здобуття особою вмінь і навичок читати, писати, лічити; елементарних знань з природознавства, суспільствознавства, мистецтва тощо. Такі результати, зазначені у Міжнародній стандартній класифікації освіти (МСКО-97), є типовими для початкової освіти різних країн.

Початкова освіта здобувається, як правило, з 6 років, триває чотири роки і може здобуватися в окремих закладах освіти або у структурних підрозділах закладу освіти. (ст. 12, п. 3). Навчання за програмами 12-річної школи розпочинається з 1 вересня 2018 р. Діти, яким на початок навчального року виповнилося 7 років, повинні розпочинати навчання цього ж навчального року (ст. 12, п. 4). Особи з особливими потребами можуть розпочинати здобуття початкової освіти з іншого віку.

З метою наближення місця навчання дітей до місця їхнього проживання у відповідному закладі може утворюватися філія закладу освіти. У Законі підтверджено можливість функціонування малокомплектної школи або організація навчання молодших учнів у класах-комплектах.

Початкова школа може забезпечувати здобуття початкової освіти дітьми (незалежно від їх кількості) одного або різного віку, які можуть бути об'єднані в один або в різні класи (групи). Освітній процес у такій школі може організуватися одним чи кількома вчителями або в будь-якій іншій формі, яка є найбільш зручною та доцільною для забезпечення здобуття дітьми початкової освіти відповідно до стандарту початкової освіти. (ст. 13, п. 3).

Сприяють територіальній доступності дітей до початкової освіти закріплення за школою території обслуговування, що не обмежує права батьків обирати інший заклад; передбачено також у сільській місцевості (за кошти місцевих бюджетів) підвезення дітей до закладу і у зворотному напрямку, у тому числі відповідного транспорту для осіб з порушенням зору, слуху, опорно-рухового апарату (ст. 13, п. 4).

4. Розширення можливостей здобуття якісної освіти особами з особливими потребами.

У Законі цей аспект знайшов відображення у чітко визначеній правовій доступності освіти і необхідності створення таких умов, які враховують потреби та індивідуальні можливості осіб з особливими освітніми потребами (ст. 19). Принципово важливо, що це має здійснюватися за рахунок коштів освітніх субвенцій, державного та місцевого бюджетів, інших джерел, не заборонених законодавством, у тому числі з урахуванням потреб дитини, визначених в індивідуальній програмі розвитку (ст. 19, п. 6).

Надзвичайно важливо, що у Законі чітко прописані норми, необхідні для практичного впровадження **інклюзивного навчання** (ст. 20). Зокрема, вимоги щодо створення інклюзивно-ресурсних центрів

з метою забезпечення реалізації права на освіту та психолого-педагогічний супровід дітей з особливими потребами; проектуванням, будівництвом та реконструкції будівель з урахуванням принципів *універсального дизайну та/або розумного пристосування* (ст. 1, п. 28, ст. 20, п. 6, 7). Ці терміни взагалі є новими в освітньому законодавстві.

5. Учасники освітнього процесу.

У Законі розд. VI чітко і повно визначено категорії учасників освітнього процесу, їхні права, обов'язки, державні гарантії щодо освіти. Зокрема, учасниками є: здобувачі освіти; педагогічні, науково-педагогічні та наукові працівники; батьки здобувачів освіти; фізичні особи, які проводять освітню діяльність; інші особи, передбачені спеціальними законами та залучені до освітнього процесу у порядку, що визначається закладом освіти. (ст. 52, п. 1).

З-поміж багатьох пунктів прав здобувачів освіти виділяємо право на:

- *індивідуальну освітню траєкторію, що реалізується, зокрема, через вільний вибір видів, форм і темпу здобуття освіти, закладів освіти і запропонованих ними освітніх програм, навчальних дисциплін та рівня їх складності, методів і засобів навчання;*
- *повагу людської гідності;*
- *якісні освітні послуги;*
- *безпечні та нешкідливі умови навчання;*
- *справедливе та об'єктивне оцінювання результатів навчання та ін.* (ст. 53, п. 1).

До обов'язків здобувачі освіти: вони повинні виконувати вимоги освітньої програми (індивідуального плану за його наявності), дотримуючись правил академічної доброчесності, та досягти результатів навчання, передбачених стандартом освіти для відповідного рівня, відповідально та дбайливо ставитися до власного здоров'я та здоров'я оточуючих; довілля (ст. 53, п. 3).

У сучасній ситуації розвитку школи набуває особливої ваги стимулювання педагогів до творчої праці, розширення можливостей для професійного розвитку. Тому з-поміж пунктів ст. 54 виділяємо права вчителя на:

- *академічну свободу викладання, свободу від втручання в педагогічну, науково-педагогічну та наукову діяльність, вільний вибір форм, методів і засобів навчання, що відповідають освітній програмі;*
- *педагогічну ініціативу;*
- *розроблення та впровадження авторських програм, проектів, освітніх методик і технологій, методів і засобів, насамперед методик компетентнісного навчання;*
- *вільний вибір освітніх програм, форм навчання, закладів освіти, установ і організацій, інших суб'єктів освітньої діяльності, здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку педагогічних працівників.*

До професійних обов'язків, крім якісного виконання вчителями освітніх програм, належить дотри-

мання педагогічної етики, утвердження настановленнями і особистим прикладом суспільної моралі, цінностей справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбності, виховання у дітей усвідомлення необхідності додержуватися Конституції України, захищати суверенітет і територіальну цілісність країни.

Визначені у Законі права та обов'язки батьків здобувачів освіти посилюють їхню відповідальність за якість навчання дітей і дещо розширюють можливості участі в організації освітнього процесу, утверджують необхідність педагогіки партнерства (учителі-батьки-учні-група). Зокрема, у положеннях статті 55 відображено права батьків:

- *обирати заклад освіти, освітню програму, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти;*
- *брати участь у розробленні індивідуальної програми розвитку дитини та/або індивідуального плану;*
- *сприяти виконанню дитиною освітньої програми та досягненню нею передбачених у програмі результатів навчання.*

У виконанні батьками своїх обов'язків органи державної влади та місцевого самоврядування мають надавати допомогу, поважати право виховувати дітей відповідно до власних релігійних і філософських переконань (ст. 55, п. 4, 5). На часі визначення повноважень батьківських комітетів, рад у нових умовах діяльності закладів освіти.

6. Зміст освіти: стандарти і освітні програми.

Зміст шкільної освіти є базисом освітнього процесу. В ньому відображаються як вимоги держави і суспільства до якості освіти, так і потреби особистості. У Законі маємо низку інновацій щодо норм і процедур визначення змісту освіти, що стосуються змін, які відбуваються зараз у початковій школі. Новим є положення, що **Стандарт освіти розробляється** відповідно до Національної рамки кваліфікацій. (ст. 32). У Стандарті визначено:

- *вимоги до обов'язкових компетентностей та результатів навчання здобувача освіти відповідного рівня;*
- *загальний обсяг навчального навантаження здобувачів освіти;*
- *інші складники, передбачені спеціальними законами (ст. 32).*

Проекти стандартів оприлюднюються на сайті МОН з метою їх громадського обговорення. На відміну від попереднього державного стандарту у Законі не вжито поняття базовий навчальний план, державні вимоги до навчальних досягнень учнів.

У початковій школі освітній процес може організовуватися **за двома циклами** (1–2 і 3–4 класи), поділ на які здійснюється з урахуванням вікових особливостей, фізичного, психічного та інтелектуального розвитку дітей (ст. 12, п. 6). З огляду на це, у новому Стандарті вимоги до обов'язкових результатів подано за циклами, окремо для 2 і 4 класів.

На основі стандарту створюються різні види програм: **освітні програми; типові освітні програми, корекційні, наскрізні освітні програми.** (ст. 33, п. 1–4).

Освітня програма містить:

- *вимоги до осіб, які можуть розпочати навчання за програмою;*
- *перелік освітніх компонентів (зміст, тривалість, взаємозв'язок) та логічну послідовність вивчення;*
- *загальний обсяг навчального навантаження та очікувані результати навчання здобувачів освіти;*
- *форми організації освітнього процесу;*
- *інші компоненти (за рішенням закладу) (ст. 15).*

Освітні програми розробляються закладами освіти, науковими установами, іншими суб'єктами освітньої діяльності та затверджуються відповідно до цього Закону та спеціальних законів.

Освітні заклади можуть використовувати типові програми, які затверджує МОН України, або інші освітні програми, які розробляються відповідно до цього Закону та спеціальних законів (ст. 33, п. 3). Освітні програми можуть мати **корекційно-розвитковий складник** для осіб з особливими освітніми потребами. (ст. 33, п. 4).

Педагогічна рада закладу освіти схвалює освітню програму закладу, її затверджує керівник. На основі освітньої програми заклад освіти складає та затверджує навчальний план, що конкретизує організацію навчального процесу. Заклади спеціалізованої освіти, освітні об'єднання та заклади освіти, що здійснюють освітню діяльність на різних рівнях освіти, можуть використовувати **наскрізні освітні програми**, які охоплюють різні рівні освіти та розробляються, затверджуються (акредитуються) відповідно до цього Закону та спеціальних законів. Зверніть увагу на різний статус освітніх програм.

Центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки МОН України затверджує **типові освітні програми** (ст. 64, п. 1). Центральний орган виконавчої влади із забезпечення якості освіти та його територіальні органи за результатами експертизи затверджують **освітні програми дошкільної та загальної середньої освіти** (крім типових і тих, що розроблені на основі типових). (с. 67, п. 2).

7. Результати навчання.

Про результати навчання у Законі сказано у різних аспектах. Визначено їх зміст і структуру, сукупність ключових компетентностей; наскрізні вміння, які є спільними для всіх компетентностей; сказано про перевірку результатів.

Що таке результати навчання?

Це — знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, набуті у процесі навчання, виховання та розвитку;

- *які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти,*
- *яка особа здатна продемонструвати після завершення освітньої програми або окремих освітніх компонентів (розділ 1, п. 22).*

Інноваційним у цій характеристиці є попереднє планування і вимірюваність результатів, що засвідчує перенесення акценту із змісту і процесу навчання на результат, який здобувач має показати.

Сутність результатів навчання майже збігається із загальним визначенням терміна **компетентність**. Це – динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та / або подальшу навчальну діяльність. (розділ 1, п. 15).

У Законі визначено перелік **ключових компетентностей**, які необхідні кожній людині для успішної життєдіяльності і якими вона повинна оволодіти по завершенню повної загальної середньої освіти.

Зокрема, *вільне володіння державною мовою; здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;*

інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; навчання впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність; інші компетентності, передбачені стандартом освіти.

Порівняно із переліком ключових компетентностей у ДС 2011 року тут бачимо дві нові – *інноваційність і екологічна компетентність*, конкретизовано зміст громадянської та соціальної компетентностей, що впливає з концепції Нової української школи.

Новим результатом освіти є **наскрізні вміння**. Їх функція, на нашу думку, забезпечити взаємозв'язок навчальних результатів із особистісними якостями і здатностями учнів, які потрібні для життєвого успіху і досягнення усіх компетентностей. Наведемо перелік наскрізних умінь:

читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; критичне та системне мислення; здатність логічно обґрунтувати свою позицію; творчість, ініціативність; вміння конструктивно керувати емоціями; оцінювати ризики, приймати рішення; розв'язувати проблеми; здатність співпрацювати з іншими людьми. (ст. 12, п. 1).

Для учнів початкової школи першорядного значення набувають уміння читання з розумінням, висловлювати власну думку усно і письмово, здатність логічно обґрунтувати свої дії, критично і творчо мислити. На це вчителі, безумовно, мають звертати увагу на всіх уроках.

У Стандарті визначені *обов'язкові* результати, а в освітніх програмах – *очікувані*. Між цими видами

результатів велика різниця: у програмах можуть бути нові змістові лінії, а результати мають конкретизувати обов'язкові і передбачати можливість їх вимірювання і оцінювання.

Результати навчання здобувачів освіти на кожному рівні повної загальної середньої освіти оцінюються *шляхом державної підсумкової атестації*, яка може здійснюватися в різних формах, визначених законодавством, зокрема у формі зовнішнього незалежного оцінювання.

Державна підсумкова атестація здобувачів початкової освіти здійснюється лише з метою моніторингу якості освітньої діяльності закладів освіти та / або якості освіти. Порядок, форми проведення і перелік навчальних предметів, з яких проводиться державна підсумкова атестація, визначає центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки (ст. 12, п. 8).

8. Досягнення якості освіти.

У Законі відображено комплексний підхід до цієї проблеми.

З метою гарантування якості освіти передбачено три системи її забезпечення: внутрішня (в закладах освіти), зовнішня (стандартизація, ліцензування, ЗНО, моніторинг, атестація педагогічних працівників та ін.), діяльність органів управління та установ, що здійснюють зовнішнє забезпечення якості освіти (розділ V, ст. 41, п. 1, 2). В межах кожної системи вписано вимоги до її діяльності.

У внутрішній системі забезпечення якості освіти керівник закладу здійснює організацію освітнього процесу та здійснення контролю за виконанням освітніх програм; функціонування внутрішньої системи забезпечення якості освіти створює умови для здійснення дієвого та відкритого громадського контролю за діяльністю закладу освіти. (ст. 26).

Відкритість і прозорість інформації про освітній процес також сприяють якості освіти, тому у Законі передбачено низку вимог щодо цього процесу. Зокрема, заклади освіти у загальнодоступних ресурсах інформують:

– про освітні програми, що реалізуються в закладі освіти та перелік освітніх компонентів, що передбачені відповідною освітньою програмою; додаткові освітні послуги;

– про мову освітнього процесу; матеріально-технічне забезпечення;

– результати моніторингу якості освіти та ін. (ст. 30).

Важливим позитивним чинником мотивації впровадження Закону і проведення реформи загалом є те, що суттєво збільшуються кошти на оплату праці педагогам, які йтимуть з різних джерел, врахування при цьому не лише стажу роботи вчителя, а й результатів праці (ст. 60, 61). Вперше за історію реформування освіти в нашій країні у проекті бюджету на 2018 рік передбачені окремим рядком солідні витрати на модернізацію саме початкової освіти. Усім нам бажаю достойно виправдати сподівання держави, суспільства, громади на досягнення високої якості української освіти.